

ČO, AK VÔBEC NIEČO, JE DRUHÝ?*

MLADEN DOLAR, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za filozofijo, Ljubljana, Slovenija

DOLAR, M.: What, if Anything, Is the Other?
FILOZOFIA 67, 2012, No 8, p. 659

The paper takes as its starting point the category of the Other which has deeply marked the contemporary philosophy, although in very different ways. The red thread is the category of the Other in psychoanalysis, where already Freud spoke of the unconscious as "the other scene", and Lacan emphatically proposed formulas like "the unconscious is the discourse of the Other", "the desire is the desire of the Other" and spoke about women as "the Other sex". The paper tries to provide some clarity in the various uses of this term in psychoanalysis. Finally one has to confront the fundamental antinomy that on the one hand the dimension of Otherness presents the basic terrain of all psychoanalytic concepts, and on the other hand the key thesis proposed by Lacan that "the Other doesn't exist". But if the Other doesn't exist it doesn't mean that it doesn't produce effects, and this is the main difficulty in conceiving the Other. The paper tries to situate this problem in a wider philosophical context, reaching from the ancient atomism via Hegel to the contemporary philosophy.

Keywords: Jacques Lacan – The Other – The Second – The One – Unconsciousness – A clear-cut difference – Failure – Culture

Čo je Druhý? Kto je Druhý? Kto alebo čo je Druhý?¹ Druhý u Lacana predstavuje absolútne základný pojem, ktorý uňho nájdeme takmer na každej strane a aj veľa Lacanových formúl či známych sloganov sa viaže na pojem Druhého. Napríklad: „Nevedomie je diskurz Druhého“ alebo „Niet Druhého od Druhého“ či „Túžba je túžba Druhého“ a mnohé iné („Subjekt dostane od Druhého svoju vlastnú správu v prevrátenej podobe“). Lacan je známy, určite odôvodnene, svojím ťažkým, netransparentným štýlom, ustavične sa musíme trápiť a prekonávať, keď ho čítame, výrazným protikladom k tomu sa však vyznačuje ďalšia jeho stránka: schopnosť produkovať krátke a efektívne formule, ktoré vyzerajú ako bojové heslá alebo slogany a ktoré určitým spôsobom kumulujú, reprezentujú jeho teóriu. Celú jeho teóriu tak vystihuje približne tucet sloganov, ktoré paradoxne osvetľujú 1500 strán jeho spisov (vydaných v dvoch obsiahlych knihách *Écrits* a *Autres écrits*) a niekoľko tisíc strán seminárov. Tieto slogany sú vždy prekvapujúce, neočakávané, jed-

* Kapitola z monografie *Oficirji, služkinje in dimnikarji (Oficieri, slúžky a kominári)*. Ljubljana: DTP, edícia Analecta, 2010.

¹ Text vznikol na základe prednášok na magisterskom kurze psychoanalýzy v letnom semestri 2009/2010 a vedome zachováva hovorový charakter, štýl „seminára“.

ným účinným gestom sa vzopru prevažujúcej mienke alebo tzv. zdravému rozumu, za každým nás zaskočia a mierne šokujú. Najznámejšie spomedzi nich sú zrejme tie, ktoré sa týkajú pohlavného rozdielu, najmä tieto dva: „Niet pohlavného vzťahu“ a „Žena neexistuje“. U obidvoch možno vidieť, že sú v priamom a krikl'avom protiklade s tým, čo sa obyčajne rozumie pod psychoanalýzou. Existujú slogany, ktoré konštatujú existenciu niečoho, napríklad „*Il y a de l'Un*“, „Je Jedno“; ďalej také, ktoré emfaticky pripisujú určitý predikát (napríklad „Nevedomie je štruktúrované ako reč“ alebo „Nevedomie je diskurz Druhého“; obidva poukazujú na to isté). Najslávnejšie, najúdernejšie a najparadoxnejšie sú však tie, ktoré konštatujú neexistenciu: „Žena neexistuje“, „Niet pohlavného vzťahu“. A medzi nimi je aj to, ktoré konštatuje neexistenciu Druhého, najčastejšie síce v podobe hovorenia o „nedostatku v Druhom“, t. j. o „neúplnom alebo nekonzistentnom Druhom“, ale aj priamo o jeho neexistencii. Lacan tak v jednom zo svojich posledných vystúpení na seminári v januári 1980 (a opakovane v liste, ktorý poslal do novín *Le Monde* v súvislosti s útokmi na J.-A. Millera, ktorého sa zastal) hovorí: *L'Autre manque. Ça me fait drôle à moi aussi. Je tiens le coup pourtant, ce qui vous épate, mais je ne le fais pas pour cela.* [Druhý chýba. Aj mne je to podivné. (Akoby išlo o osobnú chuť a potešenie – pozn. aut.) Vydržím to však, čo vás šokuje, ale nerobím to preto. (Z čoho možno vyvodzovať určité chápanie etiky psychoanalýzy: vydržať, vytrvať vo vzťahu k manku Druhého – pozn. aut.)]²

Toto bolo, mimochodom, vyslovené v kontexte seminára o *Dissolution*, rozpustení Školy, jeho vlastnej organizácie, práve tej, ktorá sama začala reprezentovať Druhého, asi ako garanta pravdy alebo proroctvo, takže tvrdenie, že Druhý chýba, sa tu vnútorne spája s gestom rozpustenia Školy. Rozpusteniu by sme mohli rozumieť ako rozpusteniu veľkého Druhého, ktorého aj so svojou organizáciou začal predstavovať sám Lacan.

Môžeme tieto dve heslá o neexistencii – „Druhý chýba“ a „Žena neexistuje“ – dať do nejakej súvislosti? Má neexistencia Druhého nejakú inherentnú súvislosť s neexistenciou Ženy? No ešte predtým sa musíme pristať pri nejakom inom, do očí bijúcom parodoxe v rámci hovorenia o Druhom: Rozmer Druhého je pre psychoanalýzu na jednej strane podstatný a konštitutívny, koncentruje jej úsilie, pomenúva oblasť jej záujmu a poukazuje na páky jej pôsobenia, kým na druhej strane stojí tvrdenie, že práve tento Druhý neexistuje. Nejde vari o vzájomne sa vylučujúcu alternatívu buď jedno, alebo druhé? Buď Druhý v základe existuje a od tohto rozmeru závisí všetko (a obzvlášť ústredný pojem nevedomia, s ktorým psychoanalýza stojí aj padá), alebo táto základná entita neexistuje, a potom nie je jasné, prečo toľko krik pre nič. A rovnako nie je jasné, čo s konceptmi, o ktorých sa zdá, že od Druhého závisia a ktoré by sme bez pojmu Druhého vôbec nedokázali uchopiť – predovšetkým „nevedomie ako diskurz Druhého“. Nachádzame tu istú základnú apóriu, alebo rovno kantovskú antinómiu Druhého. Kant formuloval rad kľúčových tvrdení v podobe antinómií, teda dvojíc tvrdení, z ktorých jedno tvrdí niečo, a druhé zasa niečo opačné. Podobne sa zdá, že aj tu máme do činenia s nejakou neobyčajnou lacanovskou antinómiou: 1. Druhý je kľúčová referencia *sine qua non*; 2. Druhý vôbec neexistuje, prechádza ním manko.

² Lacan, Jacques: *L'Autre manque*. In: *Ornicar?*, 20 – 21. Paris: Navarin 1980, 12.

Čo, ak vôbec niečo, je Druhý?³ Najprv: Druhý vo vzťahu k čomu? V pojme druhého sa krížia dve sémantické osi. Prvú os predstavuje Druhý v zmysle číslovky, ako záležitosť rátania, čiže vo vzťahu k niečomu, čo je prvé, ak túto číslovku vezmeme ako radovú. To prvé by z tohto pohľadu bolo určitým samozrejším predpokladom vedomia, priamej skúsenosti, vlastného bežného sebaužívania, pribudnutého horizontu významu, „svoj-právnosti“, „vnútra“, „jástva“. Ak sa však na tento číslovkový rozsah pozrieme optikou „základnej“ číslovky (nie ordinálneho, ale kardinálneho, numericky Jedného), tak Druhý je v takom prípade druhý vo vzťahu k Jednému, stojí proti Jednému, čiže oproti základnému elementu rátania, oproti Jednému stojí nie ako ešte jedno Jedno, ako druhé Jedno, ale ako niečo, čo sa počítaniu vzpiera, čo v registri Jedného nie je. Druhý nepochybne reprezentuje počet dva, duál alebo dualitu, dvojicu, dvoje – len čo hovoríme o Druhom, už aj hovoríme o dvoch – tu však ide o také „dvoje“, ktoré nie je dodaním ešte jedného Jedného, prirátaním ešte jednej jednotky, ale práve o Druhé, ktoré má inú povahu, než Jedno. A ak sa pozrieme na tú hŕstku Lacanových sloganov, tak musí udrieť do očí priama opozícia medzi dvoma z nich: „*Il y a de l'Un*“, „Je Jedno“, a „*L'Autre manque*“, „Druhý absentuje [„manjka“]“ Podľa prvého sloganu teda Jedno existuje, podľa druhého sloganu však Druhý/Druhé neexistuje, absentuje. A čo je Jedno bez Druhého? Je vôbec ešte Jedným? (Platónov *Parmenides*, jeden z najväčších textov v celých dejinách filozofie, sa do hĺbky zaoberá presne touto otázkou: Ako myslieť naraz Jedno a bytie? V našej súvislosti: Je azda bytie Druhým Jedného? Sú bytie a Jedno kompatibilné? Môžu sa prekryvať? Je bytie jedno? Ako prerátať bytie? Platónov text ponúka maticu tak Jedného, ako aj Druhého a permutáciu všetkých ich možných vzťahov.)⁴

To nás privádza k druhej sémantickej osi: Druhé nie ako číslovka (vo vzťahu k prvému alebo k Jednému), ale ako rozmer kvalitatívnej inakosti; inakosti vzhľadom na identitu, každú identitu, alebo vzhľadom na homogénnosť (ako priestor alebo proces kopírovania a rozmnožovania identického, rovnakého). Druhý je heterogénny, predstavuje cudzie vo vzťahu k domácomu, nášmu, môjmu, svojmu, rozmer, ktorý zakalí každé zjednotenie a stotožnenie. Obidva významy, číslovkový aj kvalitatívny, sa v Druhom stretávajú. Druhý význam (kvalitatívny) je v mnohých jazykoch od toho prvého odlíšený, napríklad v angličtine vo výrazoch *the second* a *the other* alebo vo francúzštine ako *le deuxième* a *l'autre*. *Autre* pochádza z latinského *alter*, čo znamená druhý len z dvoch, nie spomedzi viacerých – mnohé jazyky označujú rozdielnymi výrazmi druhé(ho) (z) počítania a druhé(ho) (z) alternatívy výlučne dvoch, poukazujúc tak na kvalitatívnu inakosť. Slovinčina má výhodu vďaka dvojznačnosti jediného, identického slova pre obidva prípady.*

³ Formuláciu som si vypožičal od Stephena Jay Goulda a názvu jeho textu „What, if anything, is a zebra?“, in: Gould, S. J: *Hen's teeth and horse's toes*. Harmondsworth: Penguin, 1983. Dokonca ani zebry nie sú niečím celkom istým, napriek tomu, že sa nášmu zraku tak veľmi vnucujú.

⁴ Tu môžem už len odkázať na svoju analýzu tohto Platónovho textu v knihe *Prozopopeja*. Ljubljana: DTP, edícia Analecta, 2006, s. 217 – 253.

* Slovenčina nám podobne, ako je to v angličtine alebo vo francúzštine, ponúka možnosť rozlišovania: „druhý“ a „iný“. To, čo autor označuje ako prednosť slovinčiny, lebo uchováva zmysel pre previazanosť obidvoch javov, sa však v niektorých situáciách ukazuje ako jej nevýhoda, najmä ak je potrebné

Známa kniha Simone de Beauvoir má názov *Le deuxième sexe, Druhé pohlavie*,⁵ názov, ktorý, ak ho premyslíme, je azda predsa len neobvyklý (a do nemčiny ho skutočne preložili ako *Das andere Geschlecht*, nie ako *Das zweite Geschlecht*). Názov provokuje k jednoduchej otázke: Druhé z koľkých? Koľko pohlaví existuje? Nejde o očividný prípad, keď by bola mala povedať *l'autre sexe*?⁶ Alebo rovno *l'Autre sexe*? A ako ešte uvidíme, otázka Druhého veľmi úzko súvisí s otázkou pohlavia, od ktorého ju koniec-koncov nemožno oddeliť. Kríženie obidvoch významov v tom istom slove nepochybne vystihuje lacanovskú intenciu lepšie ako ich rozdelenie.

K tomu pristupuje ešte tretia sémantická os, podľa ktorej Druhý je druhý človek, spolu-človek, sú-druh, blížny, taký ako my. Otázka „Čo je Druhý?“ možno už sama osebe prejedukuje: Azda by sme sa mali najprv opýtať: *Kto* je Druhý? (ak vôbec niekto). Otázka druhého – ak si dovoľíme digresiu – sa najskôr dramaticky ponúka pri prvej skúsenosti s Druhým, ktorá je vždy len skúsenosťou s druhým človekom ako s prvým druhým, týmto *alter egom* vedľa mňa, spolu-človekom, ktorý je taký ako ja, a práve preto ešte o toľko viac Druhým, a ktorý (pre mňa) predstavuje enigmú, záhadu alebo hádanku. Početne druhý – ešte jeden taký, ako som ja, druhý ja – je zároveň zástupcom kvalitatívnej alterity, nepreniknuteľnosti, cudzoty, je zástupcom Druhého. V intersubjektívnom význame Druhého/druhého sa pretína obidvoje, početnosť aj kvalitatívna medzera či štrbina [„zareza“], homogenita aj heterogenita – a práve v tom väzí dráma Lacanovho zrkadlového štádia, cez ktoré – a jedine cezeň – môžeme dospieť k vlastnému Ja, čiže k svojmu/môjmu, sebe-rovn(ak)ému, k vlastnému, vnútornému, ktoré nám je dostupné len cez Druhého/druhého. V zrkadlovom štádiu je druhý na jednej strane homogenizovaný, čiže taký ako ja, mne podobný, takže sa v ňom môžem spoznať, ale len za cenu toho, že samotné Ja mohlo vzniknúť iba prostredníctvom odcudzenia v druhom, v podobe druhého; a súčasne je druhý, ktorý je taký, ako som ja, práve preto mojím konkurentom, protivníkom, nepriateľom, cudzincom, naozaj Druhým, je mojou podobou, ktorá má ohrozuje a usiluje o môj život. Digresia v digresii: Táto konštelácia sa stala Lévinasovým východiskom, konkrétne v otázke inakosti druhého; priamo a imperatívne ju pred nás kladie už tvár druhého, niečo, čomu nemožno uniknúť a čo určuje a rámcuje každý pojem a každú skúsenosť jástva. Jej prijatie sa tak nakoniec emfaticky opiera práve o určité chápanie duality a o etiku

né v textoch zdôrazniť iba jeden z obidvoch, v slovinčine výrazovo nerozlíšených významov. Táto „nevýhoda“ sa často prejavuje najmä pri prekladaní zo slovinčiny do iných jazykov. Slovinčina sa usiluje toto „manko“ dobehnúť a inakosť často označuje nie ako „drugosť“, ale ako „drugáčnosť“, pričom výraz „drugosť“ používa v zmysle alterity; situáciu s krížením uvedených významov to však celkom nerieši. Preto upozorňujeme na túto významovú zvláštnosť, resp. istú asymetriu, ktorá sa nevyhnutne vynára za každým použitým výrazom „Druhý“ (alebo „alterita“) aj v slovenskom preklade (pozn. prekl.).

⁵ Beauvoir, Simone de: *Druhé pohlavie*, 1. a 2. zväzok. Bratislava: Obzor 1967, 2. vydanie 1968; preložila Viera Millerová.

⁶ Francúzština ponúka ešte jednu možnosť, totiž *le second sexe*, čo by presne znamenalo: druhý z dvoch. Vo Francúzsku majú *la deuxième république*, druhú republiku (druhú z piatich, aspoň doteraz), no *le second Empire*, druhé cisárstvo – to znamená druhé z dvoch a jedine dvoch. S cisárstvami teda Francúzi zúčtovali už v rovine pomenovania.

s etickým princípom Druhého/Iného, ktorá z toho nevyhnutne vyplýva. Tejto problematike sa tu však nemôžeme ďalej venovať.

Je jasné, že psychoanalýza má v podstatnej miere do činenia s určitou skúsenosťou duality, alterity, heterogenosti, reprezentovanej už jej objektom, nevedomím, hoci spočiatku len vo veľmi všeobecnej rovine. Sám Freud síce nikdy nepoužíval pojem Druhého(ho), Iného(ho), *das/der Andere*, ako ustrednú kategóriu, avšak na známom mieste tvrdí, že nevedomie je „nejaké iné dejisko“, *ein anderer Schauplatz*, nejaká iná scéna, že sa teda odohráva na nejakom druhom/inom javisku, nie na javisku vedomia. Použil divadelnú metaforu, čo zrejme nie je až také zanedbateľné; metafory nikdy nie sú nevinné, vždy urobia o čosi viac, než pôvodne zamýšľal ich tvorca, ktorý chcel čosi iba lepšie znázorniť pomocou určitého prirovnania, avšak k povahe prirovnaní patrí aj to, že sa dokážu vymknúť spod kontroly. (Existuje téma „nevedomie a divadlo“, ba aj pojem „divadelného nevedomia“.) Pre Lacana je pojem Druhého taký centrálny, že ho kvôli zjednodušeniu – ako pôvodne predpokladal – zaviedol pomocou algebrickej skratky; gestom, ktoré vôbec nie je jednoduché a má mnohé implikácie: Zapísal ho ako A, čo je skratka pre l'Autre. Nevedomie je vždy skúsenosťou alterity, skúsenosťou s Druhým, avšak s takým Druhým, ktoré sme nejakým spôsobom vyprodukovali sami. Naše vedomé a intencionálne pôsobenie sa v mihu poklzne, urobíme akýsi prešľap/prechmat (akúsi „para-prax“ v rámci praxe – výraz pochádza od anglického prekladateľa Jamesa Stracheyho), povieme niečo iné, než bolo naším zámerom. Alebo, úplne každodenne a triviálne, snívame a vo svojich snoch snujeme záhadu, nejaký tajuplný odkaz, ktorý nedokážeme len tak jednoducho rozlúštiť. Každý deň alebo každú noc sme sami sebe hádankou, a to v dôsledku niečoho, čo sme sami vyprodukovali, alebo v dôsledku telesného symptómu, ktorý nemožno vysvetliť pomocou fyziológie alebo medicínskej príčinnosti. Na prvej úrovni je v istom bezprostrednom a naivnom význame slova aspoň dostatočne jasné, že nevedomie je „diskurzom Druhého“: nejaký Druhý hovorí cez nás (nami), v prešľapoch, snoch, symptómoch, vynútených skutkoch, v odchýlkach a medzerách bežnej reči či nášho obvyklého konania. Druhý spôsobí, že sa poklzneme. Tento Druhý sa vzpiera nášmu chápaniu, bežnému horizontu zmyslu a významu. Koniec-koncov, s výkladom snov sme nemuseli čakať až na Freuda, existuje dlhá tradícia, ktorá siaha späť až k Artemidorovi, ba ešte ďalej, tradícia, ktorá sny vždycky chápala ako diskurz Druhého, pričom tento Druhý bol tradične božstvom, išlo o prorokovanie. Druhý ako božstvo nám v snoch niečo oznamuje, je to otázka veštby, veštenia, tajných signálov inej reality, posvätného, pričom toto znamenie možno vysvetliť ako proroctvo. Spontánne vytvorená tradičná teória snov spočívala v tom, že Druhý je božský Druhý, ktorý nám posiela nadovšetko významné tajné Znamenania. Podľa tejto teórie, ktorá sny pripisovala oblasti náboženstva, Druhý rozhodne existuje, existuje enigmaticky a kľukatými cestičkami nám niečo oznamuje. V nijakom prípade tu však nejde o psychoanalytickú teóriu. Mohli by sme povedať: Sny naozaj niečo oznamujú, niečo, čo nám uniká, ale Druhý, ktorý by ich prostredníctvom prehováral, neexistuje. Sny sú medzera, štrbina v našom vedomom živote, v ktorej sa ohlasuje Druhý, zdá sa, že jeho odkazy musíme predsa len starostlivo vylúštiť (a o to sa usiluje psychoanalýza), ale tento Druhý ako nositeľ záhadných správ koniec-koncov neexistuje. To, že niečo oznamuje alebo odkazuje, ešte nedokazuje jeho existenciu, inak by

sme mali priamo do činenia s nejakou uzavretou druhou/inou príčinnosťou, ktorá by prenikala do bežnej príčinnosti a potajomky za jej chrbtom ťahala za nitky.

Je azda nevedomie takouto príčinnosťou, skrytou príčinnosťou, ktorá nás v tichosti ovláda a my ako subjekty sme len bezmocnými bábkami v rukách tohto mocného aktéra? V dejinách nechýbali pokusy prezentovať podstatu psychoanalýzy takýmto skarikovaným spôsobom: Nevedomie je nejaký Druhý, ktorý nás usmerňuje a ktorému nemôžeme uniknúť alebo sa mu vzoprieť, je mimo dosahu našej vôle. Takto by psychoanalýza v konečnom dôsledku tvrdila, že nie sme slobodnými subjektmi, že nevedomie predstavuje negáciu našej autonómie a slobody rozhodovania, jednoducho, že náš osud v skutočnosti určuje niekto Druhý, niekto, kto z úzadia ťahá za nitky, determinuje nás a nedovolí nám dýchať. A práve proti takémuto chápaniu sa obracia spomenutá lacanovská téza: „Druhý neexistuje“. Neexistuje aj napriek tomu, že v trhlinách nevedomia sa ustavične ukazujú nejaká dimenzia alterity, ktorú nemôžeme ovládať na základe vlastnej vôle.

Téza, že nevedomie je diskurz Druhého, je vnútorne spojená s druhou Lacanovou tézou, ešte známejšou a zrejme aj najslávnejšou, podľa ktorej je „nevedomie štruktúrované ako reč“. Ak je diskurzom, v každom prípade musí ísť o reč. Táto téza súvisí so zrejším faktom, že prvé tri knihy, v ktorých Freud zdôvodnil, prečo sa nevedomie stalo jeho novým objektom, t. j. objektom psychoanalýzy, hovoria o fenoméne reči. *Výklad snov* (1900), *Psychopatológia každodenného života* (1901), *Vtip a jeho vzťah k nevedomiu* (1905) – všetky tri práce sa zaoberajú jazykovými problémami. Či už ide o sny (pričom Freud systematicky ponecháva bokom ich vizuálnu dimenziu a púšťa sa len do toho, čo nám je dostupné, to znamená do rozprávania snov v podaní snívajúceho), o poklíznutia (väčšinou jazykové – prerieknutia) alebo o vtipy, takmer vždy ide o určitý sklz reči, krátke spojenie alebo lapsus, o slovné hry, náhodné súzvuky a ozveny medzi slovami alebo o tajomné významy, ktoré treba rozlúštiť ako hádanky alebo hieroglyfy (obidva výrazy pochádzajú od Freuda). Nevedomie sa ukazuje ako jazykový fenomén, ako medzera, štrbina v reči (lapsus, čiže pád), v jej bežných významoch a obvyklom používaní. Všetky tri oblasti, sny, prešľapy a vtipy, možno napokon chápať v rámci dvoch veľkých mechanizmov, ktoré Freud zdôrazňuje v rámci kategórie „snová práca“, totiž zhustovania a prenosu (*Verdichtung* a *Verschiebung*). Vo všetkých týchto drobných jazykových prejavoch – a všade ide o perifériu reči, o maličkosti, nie o jej štandardné a väčšinové používanie – medzi slovami dochádza k určitému zhustovaniu a premiestňovaniu alebo ku kontaminácii. Deje sa tak určitými cestičkami, ktoré možno zachytiť a ktoré sa netýkajú univerzálnej roviny reči, toho, ako sa slovo stáva nositeľom významu (a teda môže byť pojmom – to je rovina, ktorá zaujíma aj filozofiu), ale sa týkajú jej náhodnej, kontingentnej roviny, čiže faktu, že určité slová sú si náhodne podobné, a preto sa môžu zhustovať a presúvať – v eratickom** zmysle; význam jedného slova sa tak presunie k zvukovej podobe iného.

Uvediem iba jeden príklad, ktorý mám obzvlášť rád. Istá Freudova pacientka povedala o svojej rodine: „Musí sa uznať: sú to zvláštni ľudia, všetci sú neobyčajne *lakomí* (sie

** Eratický môže znamenať: bludný, premiestnený z miesta svojho vzniku; errata (z lat.) = chyba, omyl (pozn. prekl.).

haben alle *Geiz*) – chcela som povedať *duchaplní (Geist)*.⁷ A skutočne toto bola výčitka, ktorú vytesnila z pamäti.“⁷ Skrátka, náhodná podobnosť medzi dvoma nemeckými slovami, *Geiz* a *Geist*, umožnila pokĺznutie, presnejšie prerieknutie, ktorého sa zachytila pacientkina vytesnená kritika jej rodiny. Sémanticky je medzi týmito dvoma slovami najväčšia možná vzdialenosť, priam priepasť medzi skúposťou a duchom, medzi egoistickou malodušnosťou a transcendenciou. Zdá sa, že celý príbeh dejín by bolo možné napísať cez prizmu maximálnej vzdialenosti a skrytej súvislosti medzi jedným a druhým výrazom/významom.⁸

Ak by malo ísť o patológiu, potom to vyzerá tak, že ide o patológiu samotnej reči, inými slovami, že osobná patológia si zakaždým vypožičia prostriedky od „patologického“ odtieňa vlastného každému prehovoru, jeho možnosti homonymie. Synonymia sa zakladá na rovnakom význame, ktorý možno vyjadriť rozličnými slovami – synonymami; homonymia sa zakladá na zvukovej podobe, ktorá nemá nič spoločné s významovou príbuznosťou; do reči sa primieša celkom nenápadne, sama od seba. Zdá sa, že tu ide o rozporuplnú, bludnú, náhodnú príčinnosť, z ktorej Jakobson vo svojej známej práci vyvodil základné jazykové mechanizmy charakterizujúce metaforu a metonymiu. Téza, že nevedomie je štruktúrované tak ako reč, teda na jednej strane ukazuje istú očividnú skutočnosť: Freud nás upozornil na nevedomie prostredníctvom veľmi svojráznej analýzy reči, ktorá sa výrazne odlišuje od jej gramatickej alebo významovej analýzy. Na druhej strane však táto téza spája nevedomie s pojmom štruktúry tak, ako tento pojem chápal štrukturalizmus, t. j. štruktúry, ktorá sa viaže k znakovnej oblasti, pričom znaky sú diferencielne a opozičné entity, ktoré práve vo svojich rozdieloch a opozíciách tvoria uzavretý systém. Hoci ani o jednom štruktúrnom prvku nemožno tvrdiť, že sa vyznačuje vlastnou identitou a substanciou, jeden s druhým predsa len úzko súvisia a vzájomne sa definujú, a vec tak môže fungovať. Definujú sa teda výlučne navzájom medzi sebou, samy osebe nie sú ani nezávislé, ani pevné, ani seberovn(ak)é, celú ich konzistenciu utvára rozdiel. Druhý by bol v tomto zmysle Druhým (v rámci) štruktúry, štruktúra zase iným označením pre Druhého. Nevedomie je štruktúrované – nejde teda o niečo divé a neskrotné, amorfné alebo animalistické, štruktúrované je však ako reč, ktorá predstavuje paradigmu štruktúry presne v tom zmysle, aký dal tomuto termínu štrukturalizmus. Pojem štruktúry zaviedol Saussure, ktorý ho zdôvodnil vo svojej analýze reči, a Lacan sa neraz odvoláva na Lévi-Straussa, ktorý štruktúre pripísal univerzálny dosah a z jazykovej oblasti ju preniesol na všetky oblasti ľudského pôsobenia, počínajúc stravou, príbuzenskými vzťahmi, „sexom“, čiže „primárnymi inštinkami“. Štruktúru tým na jednej strane postavil na úplný začiatok, ako pôvod, východisko všetkého ľudského, na druhej strane na ňu upozornil ako na kľúč k obnove všetkých vied zaoberajúcich sa človekom, čiže humanistiky a vied o spoločnosti.

Ak v Druhom vidíme štruktúru, tak jedným dychom treba povedať, že štruktúra, ktorá sa ukazuje v nevedomí, sa už na prvý pohľad rozhodujúcim spôsobom odlišuje od

⁷ Freud, Sigmund: *Psychopatológia každodenného života*. Bratislava: Danubiapress 1993 (1. vydanie), s. 60; prel. Milan Krankus.

⁸ O to som sa pokúsil vo svojej knihe *O skúposti*, ktorú možno čítať ako dlhú poznámku k tomuto prerieknutiu. Pozri: Dolar, Mladen: *O skoposti (O skúposti)*. Ljubljana, DTP, edícia Analecta 2002.

štruktúry v štrukturalizme; kritérium ich odlišenia by sme mohli hľadať vo vzťahu medzi nevyhnutnosťou a kontingentnosťou. Podľa Saussura sú diferenciálne prvky nositeľmi nevyhnutnosti, čiže toho, čo tvorí jazykovú zákonitosť, regulárnosť, čo nás privádza k pravidlu: Jazykové znaky sú síce arbitrárne, čiže nie celkom podložené, odôvodnené vecami, na ktoré sa vzťahujú, avšak rubom tejto arbitrárnosti je železná nevyhnutnosť ich prepojenia v súvislostiach, v ktorých sa každý znak definuje výlučne vo vzťahu k iným znakom a v ktorých výlučne a jedine diferenciálny vzťah, resp. vzťah opozície k iným znakom tvorí celú povahu znaku. Arbitrárnosť neznamená svojvôľu, naopak, vylučuje ju.⁹ V tých fenoménoch, ktoré vyzdvihol Freud, však ide o niečo presne opačné, o to, čo je v jazyku kontingentné, čo nie je nevyhnutné, o náhodnú homonymiu (ktorá vlastne umožňuje prerieknutie). Ak aj je možné určiť prísnu logiku vzťahov medzi znakmi (presnejšie, medzi signifikantmi) a túto logiku formalizovať („Jazyk je forma, a nie substancia“, tak znie jeden zo známych Saussurových princípov), nie je možné takýmto spôsobom zachytiť a formalizovať aj logiku homonymie. Kým prvá logika („logika označujúceho“) spočíva na nevyhnutnej diferencialite, čiže na pojme čistého rozdielu, druhá sa opiera o náhodné podobnosti a trhliny, a teda predstavuje nočnú moru lingvistiky.¹⁰ Nevyhnutnými aspektmi jazyka/reči sa zaoberá lingvistika, kontingentnými zase „lingvistéria“ – to je pomenovanie, ktoré navrhol Lacan. Predmetom lingvistérie je koniec-koncov to, čo Lacan nazýval „jajazykom“ [„jejezik“, vo francúzštine „lalangue“]. Ukazuje sa, že vzťah medzi jednou a druhou stránkou je taký istý ako medzi metafyzikou a patafyzikou – vedou, ktorú koncom 19. storočia presadzoval Alfred Jarry (nesmrteľný autor *Kráľa Ubu*, ktorého Lacan tak rád cituje): Zatiaľ čo metafyzika sa zaoberá univerzálnym a nevyhnutným, patafyzika sa zaoberá iba výnimkami.¹¹

Logika lingvistérie je eratická, nepredvídateľná, môžeme ju odhaliť iba spätne, a aj to až na základe prerieknutia, priestupku, resp. vypadnutia z role, čiže lapsusu, ku ktorému už došlo. (Vy)padneme vždy len kontingentne, nikdy nie na základe nevyhnutnosti, a aj to len občas, a nie ustavične. Nevedomie je moment, keď sa štruktúra na okamih pokľzne, keď neuspie, t. j. to, čo by malo pôsobiť ako Druhý, ako nositeľ niečoho nevyhnutného, sa v tomto svetle ustavične ukazuje ako niečo svojvoľné, rozmarné, nepredpovedateľné a efemérne. Nevedomie je tým, čo napovie už jeho pomenovanie, niečím, čo trvá iba okamih, a nie večne.*** Nikdy nie je navždy. A táto slovná hra, ktorá je možná iba

⁹ K tomu pozri: Benveniste, Émile: O naravi lingvističnega znaka. In: Benveniste, É: *Problémi spoločne lingvistiky I (Problémy všeobecnej lingvistiky I)*. Ljubljana: Studia humanitatis 1988.

¹⁰ Je známe, že Saussure písal svoje anagramy v noci; tak aspoň uvádza legenda.

¹¹ Správny zápis by mal byť *'patafyzika*. Ako uvádza Jarry, apostrof na začiatku je tu preto, aby sme zamedzili ľahkej slovnej hre – apostrof ako medzera oddeľujúca *'patafyziku* od patafyziky, a teda od jej slávnejšej sestry. Patafyzické kolégium bolo ustanovené ako pamiatka na Jarryho v roku 1948, jeho členmi boli napríklad Boris Vian, Eugène Ionesco, Raymond Queneau a celý OuLiPo, Marcel Duchamp, Jacques Prévert, René Clair, Michel Leiris, Man Ray a mnohí ďalší, z neskoršieho obdobia Jean Baudrillard, Umberto Eco, Dario Fo atď. (Zo Slovenska túto výsadu získal spisovateľ Albert Marenčin – pozn. prekl.) Ak *'patafyzika* hľadala nejaký pôvodný zdroj filozofickej inšpirácie, tak ním bol clinamen.

*** Slovný výraz pre nevedomie je „nezavedno“. V originále textu autor rozčleneným zápisom

v slovinčine, je takpovediac sebareferenčná, na seba sa vzťahujúca slovná hra, čiže niečo, čo priamo svedčí o povahe nevedomia, jeho schopnosti použiť náhodnú homonymiu, náhodnú podobnosť slov, ich kontingentné „zavadenie“ o seba; nevedomie prečítané nevedomím v zmysle „nie navždy“. Časovosťou nevedomia je záblesk, niečo, čo nemá trvanie. A práve v tom, čo je „nie navždy“, sa otvára určitý rozmer pravdy, čiže niečoho, čo by presne naopak malo byť „navždy“, ba priam „večne“. No ako sa dostať od „nie navždy“ k rozmeru univerzálneho, trvania, k „večnosti“, od unikajúcej (vyšmykujúcej sa alebo neuchopiteľnej) temporality záblesku k temporalite pravdy? A akej pravdy?

Nevedomie je znamením toho, že v Druhom (v rámci) štruktúry sa niečo pokazilo, pobabralo, že sa niečo nepodarilo, že tento Druhý je nekonzistentný a nespoľahlivý, že štruktúrna príčinnosť Druhého skrátka neponúka pevnú oporu. Jazyk tvorí systém, nevedomie však nie. Systém je, koniec-koncov, Saussurov výraz pre štruktúru, signifikanty sa teda vzájomne podopierajú v systéme opozícií, a práve to, že tvoria systém, umožňuje štruktúrnu analýzu. Nevedomie je však trhlina v systéme, *the bug*.¹² Ak je „nevedomie štruktúrované ako reč“, tak je štruktúrované ako to v reči, čo samotnej reči uniká, čo však bez reči nemožno zachytiť. Štruktúruje sa okolo momentu, kde je „reč viac než len reč“, je niečo iné než len reč.⁺

Ale Lacanova téza je ešte ohromujúcejšia, ešte záhadnejšia: Druhý je vždy len Druhý s mankom, čiže neúplný Druhý. Taký Druhý, vo sfére ktorého vznikne nevedomie ako efemérny záblesk, je zasiahnutý mankom, t. j. absenciou alebo neúplnosťou. Tieto efemérne záblesky majú spätný účinok na vlastnú povahu Druhého, dokážu ho vykoľajiť, a práve náchylnosť na takéto ľahké vykoľajenia poukazuje na jeho neúplnosť (deravosť, resp. medzerovitosť). V týchto zábleskoch možno vidieť, že v Druhom štruktúry, v saussurovskej štruktúre reči preblyskuje ešte nejaký druhý Druhý, ktorý enigmaticky prehovor-

tohto slova („ne-za-vedno) upozorňuje na jeho etymologický pôvod a zároveň dosahuje požadovaný účinok v rámci svojho tvrdenia o symptomatickom pomenovaní. Doslovný preklad takého zápisu by bol: nie-navždy (pozn. prekl.).

¹² *The bug* je v prvotnom význame ploštica (*Cimex lectularius*), odtiaľ širšie aj muška alebo chrobák. V druhotnom význame ide o defekt, kaz, disfunkciu, drobnú chybu, ktorá dokáže ohroziť fungovanie aj poriadne veľkého a dobre skonštruovaného stroja. V treťom význame ide o „nerozumnú myšlienku, bláznivosť“, fixnú ideu (môže vás napríklad pichnúť „love-bug“ alebo „money-bug“, ak, pravda, možno veriť slovníku). Vo štvrtom význame ide o „an (imaginary) object of terror“, o strašidlo, škriatka, bezdôvodný strach. V piatom význame ide o malé odpočívajúce zariadenie. (Nehovoriac už o ďalších významoch ako „bugger“ atď.) V našom prípade ide, samozrejme, najmä o druhý význam tohto slova, no možno všetkých päť významov spolu a ich metaforické súvislosti tiež poslúžia ako dobrý úvod k fungovaniu alebo práci nevedomia – a ako vynikajúca indikácia toho, čo Lacan nazval objektom *a*. – Len si spomeňme, aké šialenstvo spôsobil *the bug* tesne pred koncom uplynulého tisícročia, keď celkom po lacanovsky hrozil rozpadom počítačovej podstaty nášho univerza.

⁺ Autor v príslušnej časti celkom nerozlišuje medzi jazykom a rečou ako dvoma fenoménmi, z ktorých prvý sa riadi určitými predpismi a zákonitosťami, stávajúc sa akýmsi (dodatočným) algoritmom všetkých rečových udalostí, zatiaľ čo druhý túto štruktúru nielenže ustavične podryva a prekračuje, ale ju aj zakladá ako jej „živé“ východisko i výkon. Preto analógia medzi nevedomím a rečou, ako ju tu uvádza, vykazuje určité „manko“; do jeho zaplňania sme sa však nepúšťali (pozn. prekl.).

rí len v medzerách a zábleskoch; že nevedomie je teda práve to čosi, kde sa objaví nejaký Druhý samého Druhého, nekonzistentný a kontingentný Druhý univerzálneho a nevyhnutného Druhého, jeho tajomná latentná tvár (Kde sa len ukrýval a na čo čakal?); že znútra Druhého reči, ktorá nám umožňuje vysloviť sa, vznikne ďalší Druhý, ktorý povie niečo iné, než by sme radi povedali. Nevedomie je anomália Druhého – a-nomos, je tým, čo nie je zákonité, avšak tieto anomálie netvoria nejaký iný alebo paralelný systém, ktorý by prvého Druhého zdvojoval nejakým druhým Druhým, nejakým naozaj naozaj a ešte viac Druhým (druhejším). Z tohto pohľadu možno okrem iného porozumieť Lacanovej téze, že „Niet Druhého od Druhého“, téze, na ktorej sám ustavične trvá a ktorú neúnavne opakuje. To, že niet Druhého od Druhého možno chápať tak, že Druhý nevedomia nie je druhý od Druhého reči, že patria na rovnaké miesto, zdieľajú to isté dejisko, teda to, ktoré Freud pomenoval *ein anderer Schauplatz*, iné dejisko, iná scéna. Celá debata o Druhom za mnohé vďačí práve tejto Freudovej metafore. To, že niet Druhého od Druhého v prvom rade znamená to, že existuje „jeden jediný“ Druhý, že spoza neho sa netýči nijaký iný radikálnejší Druhý, a že teda Druhého nemožno podriaďiť nijakej dialektike, t. j. zdvojovať jeho alteritu, aplikovať ju na seba, a tak ju v konečnom dôsledku neutralizovať, zrušiť (zrušiť ako *aufheben*). A možno by lacanovská kritika Hegela vznikla práve cez túto optiku: Hegel si myslí, že alterita (dualita) je niečo, čo sa vzťahuje samo na seba, že teda jestvuje druhé od druhého a v tejto sebareferencialite či sebazvťažnosti sa zároveň ruší. Druhý od Druhého by teda z tohto pohľadu znamenal presne to: zrušenie inherentnej a nezrušiteľnej duality, možnosť previesť ju na Jedno, na sebasprostredkovanie Jedného, na odcudzenie Jedného v Druhom a jeho návrat k sebe prostredníctvom Druhého od Druhého, ktorý radikalizuje a tým aj neguje „dualitu“. Lacan síce takýto exkurz do Hegelovej filozofie priamo neurobil, no určite by s ním súhlasil; jeho tézu „Niet Druhého od Druhého“ by sme mohli chápať ako antihegelovskú. Povedať však, že existuje len „jeden jediný“ Druhý, je tiež zaručene mylné, pretože tento jeden jediný vlastne nie je jeden jediný: žíva v ňom medzera, absencia (manko), a teda nemôže byť jeden jediný. Práve preto, že nemôže byť jeden jediný, je Druhý. To je to, čo ho robí Druhým a čo výroky „*Il y a de l'Un*“ a „*l'Autre manque*“ stavia jeden proti druhému.

Ak nevedomie nie je „Druhým od Druhého“, tak musí byť jasné, že vnútri Druhého sa otvára nejaká alterita (dualita) iného rodu než je symbolický Druhý aj s jeho konštitutívnym rozdielom. Nevedomie predstavuje moment heterogénnosti vnútri homogenizácie rozdielov, ktorá sa podieľa na utváraní symbolického poriadku. Štrukturalistická štruktúra spočívala na „jednomyselnosti rozdielu“, na predpoklade, že rozdiely je možné v istom zmysle homogénne prisudzovať jednotlivým prvkom. Rozdiel, ktorý táto dualita zavádza, je teda iného rodu než symbolický rozdiel, a tak otvára problém rozdielu, ktorý nie je diferenciálny, ale je takpovediac odlišný od samého rozdielu. Je v ňom určitá alterita, ktorá sa vzpiera integrovaniu do symbolického – a tu väzí problém istého chápania psychoanalýzy (ktoré občas prezentuje aj Freud), v tom zmysle, že v psychoanalýze vlastne ide o integráciu nevedomia do uzavretého významového univerza, a teda o zrušenie toho, čo vytrčalo von ako nepochopiteľný cudzí prvok a na čom sa vedomie poklázlo. Podstata je teda v tom, že druhý rozdiel prevedieme na prvý rozdiel. Napríklad keď pri interpretácii

nevedomia dospějeme až k tomu, že rozumieme, čo nám oznamuje, tak ho tým ako nevedomie, t. j. ako diskurz Druhého zrušíme, a potom môžeme *live happily ever after*. Cenzurované kapitoly našej histórie vlastne integrujeme do oblasti vedomia, takže nás prestanú prenasledovať a určovať za naším chrbtom. Takýto pohľad vlastne hovorí, že seba-vedomený subjekt intencionálneho pôsobenia a zmyslu sa odcudzil (sebe, iným...) v nevedomí, že sa stal neprehľadným a enigmatickým dokonca aj sám pre seba (v dôsledku vytesnenia, sociálnej represie atď.), a teraz ide o to, aby sme mu umožnili vyrovnať sa so sebou samým a to, čo je cudzie, včlenili naspäť do horizontu jeho sebarefektujúceho uchopenia, t. j. aby sme druhý rozdiel, rozdiel inherentnej duality, previedli naspäť na prvý rozdiel, rozdiel symbolickej diferenciálnosti. Je teda nevedomie niečím, čo možno zrušiť? Je azda zámerom psychoanalýzy zrušiť ho (takže psychoanalytik by sa stal zbytočným)? Je zámerom psychoanalýzy vytvoriť svet, ktorý by už nepotreboval psychoanalytikov? Takéto čosi však nie je možné – heterogénna dualita je tvrdohlavá, nenechá sa rozpustiť alebo rozptýliť a nachádza si stále nové a nové oporné body, svoje základne; v konečnom zmysle sa práve vďaka tomu stávame subjektmi. Keby sme ju zrušili, zrušili by sme svoju vlastnú subjektivitu. Podľa Lacana sme subjektmi len vo vzťahu k tomuto cudziemu prvku – tu vznikne subjekt nevedomia, inej povahy než som Ja. (Tu korení ďalší z Lacanových známych sloganov: „Miluj svoj symptóm ako seba samého!“, z ktorého musí byť jasné, že psychoanalýzu nevidí ako odstránenie symptómu pomocou terapie, ale ako trvanie na jeho nezrušiteľnosti.) Nejde teda o to, aby sme sa zbavili Druhého, ktorý je Druhý práve tým, že ho nemožno previesť na prvý rozdiel: zvnútra ho prenasleduje iný, druhý rozdiel, „rozdiel v rozdiel“. Inými slovami: Rozdiel (v rámci) duality, rozdiel dvoch rozdielov – a predsa tento druhý rozdiel nemôžeme obsiahnuť ako taký alebo ako sám osebe, ako špeciálny rod, ako „Druhého od Druhého“; existuje len a len vnútri Druhého a práve to ho robí Druhým, teda ani „jedným“ Druhým, ale ani dvoma Druhými. Základné tvrdenie by teda mohlo znieť takto: Existuje neredukovateľná dualita [„dvoje“], nezrušiteľná medzera medzi Jedným a Druhým, a nevedomie je podľa svojej minimálnej definície umiestnené práve do tejto medzery. Nevedomie „stojí“ na dualite, ktorá sa nezdrúžuje do jedného. Problém je „iba“ v tom, že „Druhý neexistuje“. Mohli by sme azda Druhého zachytiť pomocou formuly „viac než jeden, menej ako dvaja“? (Lacan: „[...] vidíme, že takto sme síce nedospeli k dvom Bohom, ale nie sme už ani pri samotnom jedinom.“¹³)

Mladen Dolar
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za filozofijo
Aškerčeva cesta 2
Ljubljana, Slovenija
e-mail: mladen.dolar@guest.arnes.si

Zo slovinčiny preložila *Stanislava Repar*.

¹³ Lacan, Jacques: *Še*. Ljubljana: DTP 1985, edícia *Analecta*, s. 62.